

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної безпеки»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою – «Показники оцінки стану економічної безпеки підприємства»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 25.06.2024 № 23

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Заступник директора - начальник відділу навчально-методичної роботи Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Науменко К.С.

План лекції

1. Сутність, принципи та напрями оцінки економічної безпеки підприємства.
2. Методичні підходи та критерії оцінки економічної безпеки підприємства.
3. Індикатори оцінки економічної безпеки підприємства.

Література:

Нормативна

1. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року" : Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

Основна

4. Бондарук Т., Чеховська М., Бондарук О. Економічна безпека України під час військових дій: виклики та шляхи протидії. *Економічні горизонти*. 2024. №1(27). С. 129-141. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(27\).2024.299201](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.299201).
5. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія / Захарій Степанович Варналій ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
6. Винославська О., Кононець М. Економічна безпека особистості в умовах пандемії COVID-19. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021. № 1 (22). С. 33-44. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2021.1.22.4>.
7. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : Монографічний навчальний посібник / С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько, П. Матішак, Я. Голоніч, П. Копінець, М. Мачкінова, М. Доброволська та ін. Ужгород : РІК-У, 2017. 388 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/19681>.
8. Економічна безпека : навчальний посібник / Користін О.Є. [та ін.] ; за ред. О.М. Джужі ; МОНУ. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність" ; Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. 368 с.
9. Економічна безпека : підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського. К. : УБС НБУ, 2015. 467 с.
10. Економічна безпека держави: навчально-методичний посібник / Живко З.Б., Черевко О.В., Копитко М.І., Зачосова Н.В., Живко М.О., Серeda В.В., Занора

В.О., Бісєвєць А.В.; за ред. Живко З.Б. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 240 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3466>.

11. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / [Небава М. І., Міронова Ю.В.]. Вінниця : ВНТУ, 2017. 73 с. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/33nebava_ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstva/ekon_bezp_Nebava.pdf.
12. Економічна безпека України : монографія / [Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф. та ін.]. К. : ТОВ "ДКС центр", 2017. 380 с. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/9337>.
13. Економічна та майнова безпека бізнесу: навчальний посібник / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта. –Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. – 180 с. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/17973/6/Ekonomichna_ta_majnova_bezpeka_biznesu.pdf.
14. Забезпечення фінансово–економічної безпеки підприємництва : навчальний посібник / Г. В. Соломіна. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. 234 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1694/1/Posibnik%20ZFEBP.pdf>.
15. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : Навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. Харків : ХНЕУ, 2012. 256 с.
16. Пашнюк Л. О. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. Вип. 10. С. 93-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2013_10_22.
17. Правове забезпечення фінансової безпеки України : монографія / В. Т. Білоус, О. О. Бригінець, О. В. Драган, Л. М. Касьяненко [та ін.] ; Ун-т державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. 428 с.
18. Семкова Л. В. Економічна безпека регіонів. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія : Економічні науки. 2014. Вип. 27. С. 63-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_27_10.
19. Толуб'як В. С., Королюк Ю. Г. Політика економічної безпеки України в умовах глобальних загроз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1448>.
20. Управління фінансово-економічною безпекою : підручник / [В.О. Онищенко, Г.В. Козаченко, С.В. Онищенко, Т.М. Завора]; за заг. ред. В.О. Онищенка та Г.В. Козаченко. Полтава : ПолтНТУ, 2018. 530 с. URL: <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PoltNTU/4061>.
21. Шмалій Л. М. Економічна безпека підприємства: сучасні проблеми забезпечення. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 1. С. 123-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmebi_2019_1_20.

Текст лекції

1. Сутність, принципи та напрями оцінки економічної безпеки підприємства

Як будь-яка система економічна безпека підприємства вимагає постійного самотестування, оцінки та оновлення.

Оцінка економічної безпеки підприємства являє собою визначення кількісних і якісних характеристик сукупності організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз та створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їхніх цілей та завдань.

Головна мета оцінки економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування тепер і високий потенціал розвитку в майбутньому. До основних функціональних цілей оцінки економічної безпеки належать:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства, запобігання банкрутству;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу підприємства;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством;
- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу;
- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на довкілля;
- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства;
- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства;
- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

Рівень оцінки економічної безпеки залежить від того, наскільки ефективно керівництво і спеціалісти будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки впливу зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Оцінка економічної безпеки підприємства базується на додержанні системи принципів:

- визначення пріоритетних заходів попередження. Зміст цього принципу полягає у своєчасному виявленні тенденцій і передумов, що сприяють розвитку загроз економічному стану підприємства;
- законність. Підходи до оцінки економічної безпеки підприємства розробляються на основі та в межах чинних правових актів;
- комплексне застосування сил і коштів. Для забезпечення адекватної оцінки економічної безпеки підприємства використовують усі наявні в розпорядженні підприємства ресурси та кошти;
- координація та взаємодія ззовні й усередині підприємства. Тобто оцінка системи загроз економічній безпеці здійснюється завдяки об'єднанню зусиль усіх підрозділів і служб підприємств;

– компетентність та економічна доцільність. Працівники мають вирішувати питання оцінки безпеки на професійному рівні. Вартість фінансових витрат на забезпечення оцінки економічної безпеки підприємства має не перевищувати оптимального рівня, за якого втрачається економічний зміст її застосування;

– планова основа діяльності. Діяльність із забезпечення оцінки безпеки слід будувати на основі комплексної програми забезпечення безпеки підприємства, підпрограм забезпечення безпеки за основними її видами та розробленими для їх виконання планами роботи підрозділів підприємства;

– системність. Цей принцип передбачає врахування всіх факторів, які впливають на безпеку підприємства.

На сьогодні визначення рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за кількома основними напрямками оцінки:

- 1) тривимірна діагностика рівня економічної безпеки підприємства;
- 2) оцінка системи економічної безпеки підприємства.

Тривимірна діагностика рівня економічної безпеки підприємства передбачає оцінку рівня економічної безпеки підприємства залежно від часового параметра, відповідно до якого її визначають, у зв'язку з чим у процесі діагностики виділяють три основні форми економічної безпеки підприємства: поточну, тактичну і стратегічну економічну безпеку підприємства.

Необхідність урахування в діагностиці усіх можливих негативних факторів, а також їхньої здатності спричиняти припинення життєдіяльності підприємства в різні проміжки часу вимагає диференціації цих факторів (загроз) у процесі їх діагностики. Таким чином, слід оцінювати спочатку ті загрози, що здатні призвести до загибелі підприємства в поточний період часу. Потім загрози, які не здатні призвести до руйнування підприємства сьогодні, але негативно впливають на результати його діяльності. І, нарешті, ті фактори кризи, які можуть видаватися несуттєвими на перший погляд, але позбавляють підприємство певних можливостей та перешкоджають подальшому успішному його розвитку.

Відповідно до запропонованого методичного підходу, загальний рівень економічної безпеки підприємства визначається виходячи з рівня його поточної, тактичної та стратегічної безпеки.

Під поточною безпекою підприємства слід розуміти відсутність загроз, які б змогли призвести до загибелі підприємства як суб'єкта господарських відносин (банкрутства) у поточному часі. Таким чином, діагностика рівня поточної безпеки має полягати в ідентифікації симптомів банкрутства, аналізі платоспроможності і фінансово-економічного стану підприємства. Адже втрата фінансової стійкості і платоспроможності – це кінцева стадія будь-якої кризи, найгостріший і найнебезпечніший її прояв та суттєва підстава для припинення життєдіяльності підприємства.

Відповідно до запропонованої методики фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання оцінюється за такими основними напрямками:

- 1) визначення фінансової незалежності підприємства (коефіцієнт фінансування та коефіцієнт фінансування зі стабільних джерел);
- 2) оцінка ліквідності активів підприємства (коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт покриття, темп зростання частки запасів у сумі обігових активів);
- 3) аналіз грошових потоків, ділової активності та рентабельності підприємства (рентабельність продажу і власного капіталу, коефіцієнт достатності грошового

поток, коефіцієнт платоспроможності як відношення чистого прибутку та амортизації до суми поточних зобов'язань, коефіцієнт оборотності обігових активів).

Тактична економічна безпека характеризує здатність підприємства до відтворення у процесі виробничо-господарської діяльності, що визначає його змогу нормально функціонувати як товаровиробник та прямо впливає на подальший фінансово-економічний стан підприємства. Ця складова безпеки визначається ефективністю використання ресурсів (трудових, основних та обігових) за всіма функціональними складовими основної діяльності суб'єкта господарювання, а також раціональністю організації комерційної діяльності.

Як основні індикатори тактичної безпеки можна виділити такі показники: рівень завантаження виробничих потужностей, фондівдача, матеріало- та енергоємність, продуктивність праці, ступінь творчої участі персоналу в роботі підприємства (відношення кількості винаходів та раціоналізаторських пропозицій до чисельності персоналу), співвідношення темпів зростання валової виручки і фонду оплати праці, рентабельність трудових ресурсів (відношення фінансового результату від операційної діяльності до фонду оплати праці), ступінь залежності підприємства від постачальників сировини і матеріалів (частка максимального обсягу поставки з боку одного постачальника в загальному обсязі закупівель підприємства), ступінь залежності підприємства від споживачів (частка максимального обсягу продажу на одного споживача в загальному обсязі реалізації підприємства), співвідношення темпів зростання виручки й темпів зростання дебіторської заборгованості підприємства.

Стратегічна економічна безпека визначає здатність підприємства до подальшого успішного розвитку, характеризує його конкурентоспроможність та економічний потенціал, тобто наявність ринкових можливостей та ресурсів у розпорядженні підприємства (використання новітніх технологій і техніки у виробництві, можливість доступу до основних сировинних та енергетичних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу тощо).

Серед основних критеріїв оцінки стратегічної безпеки слід виділити такі показники: показник конкурентної переваги підприємства (співвідношення частки ринку, що належить підприємству, і частки ринку, що належить найбільш значному конкуренту), темп зміни частки ринку підприємства, показник досвіду праці персоналу (відношення загальної суми років праці всіх співробітників на підприємстві та в галузі до загальної чисельності персоналу), частка співробітників з вищою освітою, плинність кадрів, ступінь зносу основних виробничих фондів, частка науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у загальному обсязі виконаних робіт на підприємстві, рівень технологічного розвитку підприємства (частка виробленої за новими технологіями продукції в загальному обсязі виробництва), забезпеченість підприємства власними ресурсами (частка ресурсів, вироблених на підприємстві або в рамках єдиного господарського об'єднання в загальному обсязі споживання ресурсів на підприємстві), коефіцієнт енергетичної безпеки (добуток темпу зміни енергоємності на підприємстві та індексу ринкових цін на енергоресурси), коефіцієнт сировинної безпеки (добуток темпу зміни матеріалоємності та індексу цін на сировину і матеріали), ступінь забруднення довкілля (співвідношення фактичного і встановленого нормативного обсягу шкідливих викидів), показник природоохоронної діяльності (частка коштів, що направлені на реалізацію заходів з підвищення екологічності виробничо-господарської діяльності підприємства в загальному обсязі інвестицій).

Згідно з методикою кількісне значення рівня поточної, тактичної та стратегічної безпеки підприємства визначається виходячи із середньозваженої міри досягнення фактичних значень відповідних оціночних показників установлених цільових (рекомендованих) значень (4.1).

$$П(T_k; C) = \frac{\sum_{j=1}^m z_j \left(\frac{K_j}{N_j} \right)}{\sum_{j=1}^m z_j}, \quad (4.1)$$

де П- рівень поточної економічної безпеки підприємства;

Тк – рівень тактичної безпеки;

С – рівень стратегічної безпеки;

Зj – коефіцієнт значущості j-го показника, що визначається експертним шляхом;

Kj – фактичне значення j-го показника;

Nj – рекомендоване(нормативне) значення j-го показника;

m – кількість використовуваних для оцінки відповідної складової показників;

l – ступінь, котрий приймає значення 1, якщо зростання значення показника свідчить про підвищення рівня економічної безпеки, (i – 1), якщо зростання значення показника негативно впливає на безпеку підприємства.

Загальний рівень економічної безпеки, у свою чергу, розраховується як середньозважене значення показників поточної, тактичної та стратегічної безпеки (4.2).

$$ЕБ = \frac{(I) \cdot П + (II) \cdot Т_k + (III \cdot Т_k) \cdot С}{(I) + (II) + (III \cdot Т_k)}, \quad (4.2)$$

де ЕБ – рівень економічної безпеки підприємства;

(I), (II), (III • Тк) – коефіцієнти значущості поточної, тактичної та стратегічної безпеки відповідно.

Економічна безпека підприємства визначається, насамперед, рівнем його поточної безпеки, оскільки платоспроможність є невід'ємною умовою життєдіяльності суб'єкта господарювання.

Значущість тактичної безпеки збільшується в міру зростання фінансово-економічної стійкості підприємства, адже відволікання обігових коштів на подальше освоєння виробничих потужностей та вдосконалення організації виробничо-господарської системи доцільне, якщо забезпечений необхідний рівень платоспроможності.

Забезпечення подальшого зростання стратегічної безпеки можливе лише за наявності необхідних для цього фінансових ресурсів, а також ефективного використання наявного економічного потенціалу.

Тривимірний методичний підхід дозволяє отримати об'єктивну й адекватну оцінку економічної безпеки підприємства, визначити основні напрями підвищення економічної стійкості, необхідність і напрями подальшого інноваційного розвитку.

Наприклад, недостатнє значення рівня поточної безпеки свідчить про необхідність удосконалення процесу управління грошовими потоками, оптимізації фінансових витрат, перегляду структури джерел фінансування господарської діяльності.

Низький рівень тактичної безпеки потребує вдосконалення окремих процесів організації господарської та виробничої діяльності, підвищення ефективності використання ресурсів, насамперед шляхом упровадження ефективних інноваційних рішень щодо організації та управління персоналом, товарно-матеріальними потоками, комерційною діяльністю.

Незадовільна стратегічна безпека свідчить про потребу перегляду стратегії підприємства, реалізації відповідної інноваційної програми, зокрема часткового або повного технічного переозброєння, вдосконалення технологічних процесів, можливої диверсифікації виробництва, а також змін плану маркетингової стратегії, придбання або будівництво сировинних активів.

Для оцінки системи економічної безпеки на підприємстві здійснюється оцінювання кожної основної функціональної складової цієї системи:

- оцінка фінансової складової – оцінка забезпечення фінансової стійкості підприємства, запобігання розкраданню коштів та банкрутству;
- оцінка техніко-технологічної складової – оцінка рівня техніко-технологічного потенціалу підприємства;
- оцінка кадрової безпеки – оцінка кадрової забезпеченості підприємства, стабільності трудового ресурсу, рівня кваліфікації;
- оцінка інтелектуальної складової – оцінка рівня збереження та розвитку інтелектуального потенціалу підприємства, ефективного управління персоналом, рівня освіти, рівня винахідницької та раціоналізаторської діяльності;
- оцінка правової безпеки – оцінка рівня забезпечення правового захисту підприємства, насамперед від силового поглинання;
- оцінка силової безпеки – оцінка забезпечення фізичної безпеки працівників підприємства і збереження майна;
- оцінка ринкової безпеки – оцінка забезпечення моніторингу ринків та факторів впливу на них із метою збереження або збільшення частки підприємства на ринку;
- оцінка інфраструктурної складової – оцінка незалежності підприємства від негативного впливу інфраструктурних змін: транспорт, мережі живлення енергією;
- оцінка інтерфейсної складової – оцінка забезпечення моніторингу зв'язків із контрагентами на ринку (постачальниками, покупцями);
- оцінка екологічної безпеки – оцінка стану та рівня дотримання чинних екологічних норм, мінімізації втрат від забруднення довкілля, запобігання екологічним аваріям та катастрофам;
- оцінка інформаційної складової – оцінка забезпечення збереження конфіденційної інформації і високого рівня достовірності інформації;
- оцінка енергетичної безпеки підприємства – оцінка рівня захищеності енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань, а також здатність до протистояння і відтворення його оргструктури і статусу;
- оцінка соціальної безпеки – оцінка рівня забезпеченості суспільно-економічними заходами, які спрямовані на матеріальне забезпечення працівників, поліпшення якості умов праці на підприємстві;
- оцінка ресурсного потенціалу підприємства – оцінка стану і збалансованості взаємопов'язаних та до певних меж взаємозамінних, у певний спосіб організованих ресурсів, що спрямовані на реалізацію комплексу стратегій підприємства;
- оцінка техніко-технологічної безпеки підприємства – оцінка рівня відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим аналогам за оптимізації витрат;

– оцінка безпеки підприємства в екологічній сфері – оцінка захисту від руйнівного впливу природних, техногенних чинників і наслідків господарської діяльності підприємства;

– оцінка техногенної безпеки підприємства – оцінка стану та рівня захищеності підприємства від негативних наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Сукупний критерій економічної безпеки суб'єкта господарювання розраховується за формулою (4.3):

$$K_c = \sum_{i=1}^n K_i \cdot D_i, \quad (4.3)$$

де K_i – величина окремого критерію за i -ю функціональною складовою; D_i – питома вага значущості i -ї функціональної складової; n – кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

2. Методичні підходи та критерії оцінки економічної безпеки підприємства

На сьогодні визначено основні методичні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства, які найчастіше застосовують як у практиці, так і в теоретичному аспекті (рис. 4.1).

Рисунок 4.1 - Традиційні методи оцінки рівня економічної безпеки підприємства

До загальної методики оцінки економічної безпеки підприємства відносять також наступний алгоритм оцінки за функціональними складовими:

- визначення сукупності функціональних складових економічної безпеки;
- установлення питомої ваги значущості для кожної функціональної складової;
- розрахунок впливу функціональних складових на зміну сукупного критерію економічної безпеки;
- функціональний аналіз заходів щодо організації необхідного рівня економічної безпеки за окремими складовими;
- оформлення спеціальної таблиці-карти.

Позитивним у методиці є можливість оцінювання економічної безпеки підприємства в динаміці. Крім того, вона чітко задає умови для визначення стану економічної безпеки підприємства на основі запропонованого комплексу розрахунків.

До негативних сторін можна віднести те, що в методиці наголошується на необхідності визначення кінцевих показників, за результатами значень яких мають

ухвалюватися конкретні управлінські рішення стосовно подальшого управління економічною безпекою підприємства та його розвитку. Крім того, використані для розрахунку рівня економічної безпеки показники є суто фінансовими і не враховують діяльності підприємства в повному обсязі за всіма напрямками діяльності, які здійснює підприємство у внутрішньому і зовнішньому середовищах.

Індикаторний (пороговий) підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства базується на встановленні за результатами порівняння фактичних показників діяльності підприємства з граничними значеннями індикаторів.

Позитивні сторони цього підходу: можливість комплексної систематизованої оцінки ЕБ підприємств за умов науково обґрунтованого визначення індикаторів та визначення їхніх граничних значень для відповідної галузі.

Негативні сторони: складність у застосуванні, проблематичність визначення значень індикаторів щодо підприємств різних галузей.

Ресурсно-функціональний підхід передбачає визначення рівня економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів підприємства за функціональними складовими.

Позитивні сторони підходу: всеосяжність і комплексний характер; можливість визначення стану функціональних складових економічної безпеки підприємства та чинників впливу на них, що дозволяє розробити заходи забезпечення максимального рівня функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Негативні сторони: відсутність конкретизації факторів щодо підприємств різних галузей, що ускладнює вибір функціональних складових до оцінювання за цим підходом.

Програмно-цільовий підхід передбачає оцінку економічної безпеки на основі інтегрованої сукупності показників, що визначають її рівень із застосуванням кластерного та багатокритеріального аналізу.

Позитивна сторона підходу: відображає принципи та умови управління і розвитку підприємства.

Негативна сторона: високий ступінь складності аналізу, що проводиться з використанням методів математичного аналізу.

Економіко-математичний (вартісний) підхід передбачає оцінку економічної безпеки і здійснюється на основі функціональної залежності рівня економічної безпеки підприємства від відповідних показників діяльності підприємства.

Позитивною стороною цього підходу є простота інтерпретації отриманих результатів оцінки.

Негативні сторони: складність формування системи оціночних показників; неточність алгоритму розрахунку, пов'язана з невизначеністю видів локальних функцій.

Бухгалтерський підхід передбачає використання критеріїв, що розраховуються на основі інформації бухгалтерського та управлінського обліку.

Позитивні сторони: можливість використання при розрахунках фактичної інформації про господарську діяльність підприємства. Це дозволяє позбутися недоліків визначення цього рівня за допомогою методів експертної оцінки.

Негативні сторони: процес ідентифікації і виміру необхідних даних характеризується складністю, довготривалістю та вимагає обробки значних масивів інформації.

Графічний підхід дозволяє виділити зону нормального рівня безпеки, зону критичного рівня та передкризову зону. Критичні значення вихідних показників визначаються за умови мінімально допустимого рівня безпеки.

Позитивна сторона: графічна інтерпретація результатів оцінки та поділ показників на групи стимуляторів і дестимуляторів.

Негативна сторона: необґрунтованість вибору вихідної системи показників та діапазонів нормативних значень.

Динамічний критерій оцінки економічної безпеки підприємства з позитивної сторони характеризується можливістю використання всього чотирьох показників зміни темпів зростання, дозволяє доволі легко розрахувати коефіцієнт економічної безпеки підприємства та дослідити його в динаміці.

Негативні сторони: аналіз матриць для підприємств, які мають однакове значення коефіцієнтів економічної безпеки, показав, що вони різні за своєю структурою. Тому цей метод потребує поліпшення задля врахування цього явища.

Поряд із традиційними методами оцінки економічної безпеки підприємства, на практиці часто стали використовувати й нетрадиційні. Щодо групи нетрадиційних методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки, то найбільш прийнятними в контексті оцінювання економічної безпеки підприємства є: оцінка рівня, яка базується на співвідношенні величини бруто-інвестицій підприємства і ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов економічної безпеки; визначення ринкової вартості та економічної захищеності капіталу підприємства; оцінка масштабів економічної злочинності та ін.

Методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, який передбачає оцінку співвідношення величини бруто-інвестицій і ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку, передбачає співвідношення бруто-інвестицій підприємства та інвестицій, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Така оцінка може передбачати не лише розрахунок кількісного, а й якісного показника, а також виокремлює такі рівні економічної безпеки: підтримувальний, мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий і дуже високий. Недоліком цієї методики, на наш погляд, є її статичність і, зокрема, те, що вона не передбачає оцінки ймовірності настання загроз фінансовій стійкості та економічній безпеці загалом.

Підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства базуються на різній інформаційній базі, але визначаються за єдиними критеріями:

1) кількісне вираження. Показники повинні мати кількісне вираження для можливості подальшого зіставлення. За творчого підходу, можна виразити кількісно майже всі показники діяльності підприємства в нерозривному зв'язку з їхньою якісною характеристикою;

2) доступність. Звертається увага на метрику необхідних показників. Це такі показники діяльності, які не були зафіксовані в минулому і які побачили світ лише завдяки процесу розроблення системи показників. Фактично, необхідні показники можуть указувати на те, що в наш час жоден із показників, що покликаний характеризувати процес, не керований;

3) дохідливість. Кінцевою метою має бути створення системи показників, що спонукає до дій. Цього буде важко досягти, якщо вона буде не зрозумілою для користувачів. Коли виконавці не будуть знати, добре чи погано мати високе числове

значення цього показника, то такий показник, можливо, треба змінити або виключити зі системи;

4) збалансованість. Необхідно контролювати зв'язки між показниками в системі, щоб унаслідок поліпшення одних показників не отримати катастрофічне погіршення інших;

5) релевантність. Показники в системі мають точно відображати процес або мету, які необхідно оцінити. Таку перевірку можна провести, визначаючи можливості діяти на основі цього показника;

6) наявність загального визначення. Можливо, система показників діяльності підприємства буде містити низку вузькоспеціальних показників і це буде виправдано його особливостями. Проблеми виникають тоді, коли до системи включають показники з розпливчастими визначеннями або взагалі без визначень.

Варто зазначити, що під час оцінки рівня економічної безпеки підприємства доцільно застосовувати як класичні, так і сучасні методи – евристичного та ситуаційного, компаративного політичного і економічного аналізу, логіко-структурного моделювання, стратегічного аналізу і прогнозування. Проте ці методи є швидше доповненням до базових (наведених вище). Так, методи евристичного та ситуаційного, компаративного політичного і економічного аналізу варто застосовувати для узагальнення результатів моніторингу соціально-економічних показників; методи логіко-структурного моделювання, стратегічного аналізу і прогнозування дозволяють узагальнити результати методів експертних оцінювань, багатовимірних статистичних досліджень у формі, наприклад, документів програмно-цільового характеру.

Зокрема, наведені методи характеризуються такими загальними недоліками: не враховують одночасно внутрішніх і зовнішніх загроз; недостатньо повно висвітлюють процедури вибору найбільш значущих показників безпеки, питання формування нормованої комплексної оцінки рівня економічної безпеки, діагностики загроз; не прогнозують імовірності настання загроз та рівня життєздатності підприємства; стосуються оцінки рівня безпеки розрізнено на різних рівнях ієрархії управління.

3. Індикатори оцінки економічної безпеки підприємства

Індикатори економічної безпеки підприємства – це показники оцінки рівня економічної безпеки підприємства, що дозволяють виявити слабкі сторони його діяльності, визначити основні напрями і найбільш дієві способи підвищення ефективності роботи підприємства.

До показників-індикаторів рівня економічної безпеки підприємства можна віднести ті, які кількісно відображають рівень загрози, наділені значним рівнем чутливості та, відповідно, здатністю попереджати про можливість настання небезпеки. Крім того, доцільно використовувати не окремий показник, а систему індикаторів, за допомогою яких стає можливим визначення рівня забезпечення окремих внутрішніх компонент та/чи функціональних складників економічної безпеки підприємства, а в подальшому – розраховувати її інтегральний (узагальнювальний) показник.

Учені вважають, що не може існувати єдиного незмінного переліку індикаторів економічної безпеки підприємства, оскільки кожне підприємство, а також особливості його підприємницької діяльності є особливими та індивідуальними. Але до переліку індикаторів можуть бути внесені лише ті,

значення яких є одновимірними, їхні граничні значення відповідають принципу одноманітності, є безрозмірними (відносними), для показників мають бути обґрунтовані задовільні мінімальні значення та допустимі діапазони змін, має існувати можливість складання рейтингу підприємств, у тому числі у динаміці.

Узагальнювальна оцінка рівня економічної безпеки підприємства може здійснюватись на підставі зіставлення граничних (критичних і нормальних) та фактичних значень показників-індикаторів. При цьому експрес-оцінку рівня економічної безпеки бізнесу можна проводити на основі графічного аналізу, що дозволяє виокремити зону нормального, критичного рівня безпеки та передкризову зону.

Як індикатори економічної безпеки підприємства можуть виступати нормовані значення, розраховані на базі нормативних (граничних) значень вихідних показників.

Критичні значення вихідних показників визначаються з умови мінімально допустимого рівня безпеки, подолання якого означало б перехід в економічно небезпечну зону.

Графічна інтерпретація отриманих оцінок допомагає кращому сприйняттю отриманих результатів і характеризує не тільки поточний стан, а й той стан економічної безпеки підприємства, до якого варто прагнути. Цей підхід дає можливість провести аналіз факторів, що визначають стан і тенденції розвитку підприємства.

Відповідно до фактичних значень показників і величини їхнього відхилення від граничних значень стан економічної безпеки підприємства можна характеризувати як:

- а) нормальний (коли індикатори перебувають у межах граничних значень);
- б) передкризовий (коли перевищуються граничні значення хоча б одного з індикаторів);
- в) кризовий (коли спостерігається бар'єрне значення більшості основних індикаторів);
- г) критичний (коли порушуються всі бар'єри – як основні, так і другорядні).

Проте така методика, поряд із низкою переваг, не дає будь-яких рекомендацій, пов'язаних із вибором оцінювальних коефіцієнтів, а також формуванням нормативних меж рівня економічної безпеки.

Логічно, що метою підбору сукупності індикаторів рівня економічної безпеки підприємства, формування інформаційної бази та їх розрахунку є визначення інтегрального показника (індексу), який у сукупності характеризує рівень економічної безпеки. Залежно від рівня дослідження економічної безпеки підприємства (загальнодержавний, регіональний, галузево-секторальний) змінюється як склад, так і пріоритетність сукупності показників-індикаторів, необхідних для адекватної оцінки цієї економічної категорії.

Аналіз методик оцінювання рівня економічної безпеки підприємства дає можливість виділити основні показники (табл. 4.1), які використовують для цього процесу вітчизняні та зарубіжні науковці.

Таблиця 4.1 - Основні показники оцінювання рівня економічної безпеки підприємства

Компонента економічної безпеки	Показники
Фінансова складова	1. Надлишок або нестача: - власних оборотних коштів - власних оборотних коштів і довгострокових позикових джерел формування запасів - загальної величини основних джерел формування запасів
	2. Прибутковість
	3. Ділова активність
	4. Фінансова стійкість
	5. Платоспроможність
Кадрова складова	1. Показник плинності кадрів
	2. Коефіцієнт кваліфікації працівників підприємства
	3. Показник винахідницької активності
	4. Частка доходу підприємства від використання інтелектуальної власності
	5. Рівень дисципліни
Виробничо-технологічна складова	1. Рівень прогресивності технологій
	2. Рівень прогресивності продукції
	3. Рівень технологічного потенціалу
	4. Фондоозброєність праці
	5. Коефіцієнт вибуття основних засобів
	6. Коефіцієнт оновлення основного капіталу
	7. Коефіцієнт браку
	8. Фондоозброєння основних засобів
	9. Матеріаломісткість
	10. Коефіцієнт зношення основних засобів
	11. Рівень завантаження виробничих потужностей
	12. Енергомісткість
	13. Коефіцієнт інвестицій
Законодавчо-правова складова	1. Питома вага договорів підприємства, за якими відкрито судові справи, у загальній кількості господарських договорів підприємства
	2. Питома вага одержаних штрафних санкцій у загальній сумі зобов'язань за господарськими договорами підприємства
	3. Питома вага сплачених штрафних санкцій у загальній сумі зобов'язань за господарськими договорами підприємства
	4. Частка витрат на юридичне забезпечення діяльності підприємства в загальній структурі його витрат
	5. Коефіцієнт якості юридичних послуг
	6. Коефіцієнт юридичного менеджменту
Інформаційно-аналітична складова	1. Коефіцієнт повноти інформації
	2. Коефіцієнт точності інформації

	3. Коефіцієнт суперечливості інформації
	4. Продуктивність інформації
	5. Коефіцієнт інформаційної оснащеності
	6. Коефіцієнт захищеності інформації
Екологічна складова	1. Коефіцієнт безпечності продукції
	2. Коефіцієнт "екологічного баласту"
	3. Коефіцієнт раціонального використання відходів
	4. Рентабельність продукції з відходів
	5. Коефіцієнт забруднення середовища
	6. Ступінь забруднення довкілля
	7. Показник природоохоронної діяльності
Силова складова	1. Коефіцієнт безпеки транспорту
	2. Коефіцієнт захищеності майна та персоналу

Найбільш конкретне уявлення про стан економічної безпеки фірми дають спеціальні критерії фінансово-економічного характеру. Серед них варто особливо виділити фінансову стабільність, платоспроможність.

Належний рівень економічної безпеки підприємства значною мірою залежить від інтелекту та професіоналізму його кадрів.

За інтелектуальну складову економічної безпеки на підприємстві відповідають кадрова служба і особисто головний інженер.

Установивши спеціальні критерії і визначивши їхні параметри, служба персоналу, крім того, зобов'язана:

1) забезпечити розроблення поточних і планових значень показників кадрової безпеки для цілей стратегічного й оперативного планування;

2) здійснювати постійний моніторинг установлених показників у сфері своєї відповідальності;

3) надавати з різною періодичністю і в певному обсязі даних звітності за станом "своїх" критеріїв;

4) негайно повідомляти в орган управління і службу безпеки при отриманні сигналу про негативне відхилення значення показника або про зміну напрямку тенденцій поза планові величини;

5) брати участь у розробленні і реалізації сценаріїв і заходів стабілізації параметрів тощо.

Несприятливі явища і процеси можуть бути виражені:

– у відхиленні величин установлених контрольних показників від порогових у негативний бік;

– збільшенні амплітуди динаміки встановлених показників на величини понад допустимі;

– виникненні нез'ясовних фінансових, технологічних та інформаційних явищ і процесів;

– настанні форс-мажорних обставин;

– нез'ясовній або негативній поведінці окремих співробітників і груп;

– виникненні конфліктних ситуацій між внутрішніми, а також із зовнішніми суб'єктами бізнесу;

– підозрілому інтересі з боку зовнішніх суб'єктів до діяльності компанії, підрозділу, об'єкта, його персоналу, керівництва, інформації, матеріальних і грошових коштів;

– фактах розкрадань, пошкоджень майна, пропажі грошей і документів, інших неправомірних діях;

– спробах несанкціонованого доступу і використання внутрішньої інформації;

– виникненні проблем особистої безпеки співробітників і т. ін.

При цьому зрозуміло, що всі посадові особи і співробітники зобов'язані негайно повідомляти про такі відхилення у службу безпеки, а в окремих випадках, указаних у внутрішній документації, – безпосередньо адміністрації. Невжиття відповідних заходів тягне певну відповідальність.

Належний рівень економічної безпеки великою мірою залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту і професіоналізму.

Забезпечення інтелектуальної та кадрової складових економічної безпеки охоплює взаємопов'язані і водночас самотійні напрями діяльності того чи того суб'єкта господарювання:

1) зорієнтований на роботу з персоналом фірми, на підвищення ефективності діяльності всіх категорій персоналу;

2) спрямований на збереження і розвиток інтелектуального потенціалу, тобто сукупності прав на інтелектуальну власність або на її використання (у тому числі патентів і ліцензій), та на поповнення знань і професійного досвіду працівників підприємства (організації).

На першій стадії процесу забезпечення кадрової складової економічної безпеки здійснюється оцінка загроз негативних дій і можливої шкоди від таких дій. З-поміж основних негативних впливів на економічну безпеку підприємства виокремлюють недостатню кваліфікацію працівників тих чи тих структурних підрозділів, їхнє небажання або нездатність приносити максимальну користь своїй фірмі. Вони можуть бути зумовлені низьким рівнем управління персоналом, браком коштів на оплату праці окремих категорій персоналу підприємства (організації) чи нерациональним витрачанням.

Процес планування та управління персоналом, спрямований на забезпечення належного рівня економічної безпеки, має охоплювати організацію системи добору, наймання, навчання і мотивації праці необхідних працівників, включаючи матеріальні та моральні стимули, престижність професії, прагнення до творчості, забезпечення соціальними благами.

Крім вищезазначених, технологічний потенціал і технологічну безпеку підприємства характеризують такі показники:

1) рівень прогресивності технологій, що розраховується як відношення кількості використовуваних прогресивних сучасних технологій до загальної їх кількості;

2) рівень прогресивної продукції, що розраховується як відношення кількості найменувань вироблених нових прогресивних видів продукції до загальної їх кількості;

3) рівень технологічного потенціалу, що розраховується як частка технічних і технологічних рішень на рівні винаходів у загальній кількості нових рішень, використовуваних у виробничому процесі.

Безпека підприємства у політико-правовій сфері – це захист від надмірного податкового тиску, нестабільного законодавства, неефективної роботи юридичного відділу підприємства.

Правова складова полягає в усебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства.

Правову небезпеку становлять:

- недостатня правова захищеність інтересів підприємства в договірній та іншій діловій документації;
- низька кваліфікація працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання та помилки в доборі персоналу цієї служби;
- порушення юридичних прав підприємства і його працівників;
- навмисне чи ненавмисне розголошення комерційно важливих відомостей;
- порушення норм патентного права.

Протидіяти цим негативним впливам повинна юридична і патентно-ліцензійна служба, а саме здійснювати правове забезпечення діяльності підприємства, юридичне пророблення договірної документації, ведення судових і арбітражних розглядів, правове навчання персоналу, контроль порушень норм патентного права тощо.

Зовнішньою загрозою безпеки підприємства в політико-правовій сфері є часті зміни уряду, нестабільність системи оподаткування, надмірні втручання держави у справи бізнесу тощо. Серйозною загрозою діяльності підприємства є відсутність правових гарантій у разі насильницького відчуження власності, заблокування рахунків підприємств та інше.

До внутрішніх нормативно-правових загроз підприємств належать шкідливі, непродумані норми внутрішнього розпорядку, посадові положення, інструкції, розпорядження, рішення трудового колективу. Загрозу підприємству становить і відсутність законодавчої бази, яка б давала змогу цивілізовано працювати охоронним службам, детективним агенціям, неузгодженість діяльності приватних охоронних фірм із державними органами.

Загальний процес забезпечення політико-правової складової економічної безпеки здійснюється за типовою схемою, яка охоплює такі елементи (дії) організаційно-економічного спрямування: 1) аналіз загроз негативних впливів; 2) оцінка поточного рівня забезпечення; 3) планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня; 4) здійснення ресурсного планування; 5) планування роботи відповідних функціональних підрозділів підприємства (організації); 6) оперативна реалізація запропонованого комплексу заходів щодо забезпечення належного рівня безпеки.

Передусім детально аналізують загрози внутрішніх і зовнішніх негативних впливів на політико-правову складову економічної безпеки та причини їх виникнення.

Основними причинами виникнення внутрішніх негативних впливів можуть бути:

- а) низька кваліфікація працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання та помилки в доборі персоналу цієї служби;
- б) недостатнє фінансування юридичного забезпечення підприємницької або іншої діяльності;
- в) небажання чи нездатність підприємства (організації) активно впливати на зовнішнє політико-правове середовище його (її) діяльності. Останнє звичайно

проявляється у слабкому правовому опрацюванні договірних відносин суб'єкта господарювання з іншими, невмінні захищати інтереси підприємства (організації) в конфліктних ситуаціях, неефективному плануванні юридичного забезпечення бізнесової діяльності.

Причини виникнення зовнішніх негативних впливів здебільшого мають подвійний характер: 1) політичний; 2) законодавчо-правовий. До першої групи причин можна віднести: а) зіткнення інтересів суспільних груп (верств) населення з економічних, національних, релігійних та інших мотивів; б) військові конфлікти (дії); в) економічна й політична блокада, ембарго; г) фінансові та політичні кризи світового (міжнародного) характеру. У другій групі причин зазвичай виокремлюють: а) здійснення власних політичних та інших цілей партіями (суспільними рухами), що перебувають при владі; б) зміна положень чинного законодавства з питань власності, господарського і трудового права, оподаткування тощо.

Оцінка поточного рівня забезпечення політико-правової безпеки підприємства (організації) провадиться за такими напрямками: 1) рівень організації та якості робіт із забезпечення цієї складової загального рівня економічної безпеки; 2) бюджетно-ресурсне забезпечення робіт; 3) ефективність діяльності відповідних підрозділів суб'єктів господарювання.

Загальний процес охорони правової складової економічної безпеки здійснюється за типовою схемою, яка охоплює такі елементи (дії) організаційно-економічного спрямування: аналіз загроз негативних впливів; оцінка поточного рівня забезпечення; планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня; здійснення ресурсного планування; планування роботи відповідних функціональних підрозділів підприємства; оперативна реалізація запропонованого комплексу заходів щодо організації належного рівня безпеки.

Індикаторами оцінки рівня політико-правової безпеки підприємства слугує низка показників (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 - Показники безпеки підприємства у політико-правовій сфері

Показник	Розрахункова формула	Порогове значення показників	Умовні позначення
Коефіцієнт платіжної дисципліни (Кпл.д.)	$K_{пл.д.} = \frac{\Pi_{оп} - ШС}{\Pi_{оп}}$	1	Поп – прибуток від операційної діяльності, тис. грн; ШС – збитки від штрафних санкцій, тис. грн
Коефіцієнт якості юридичних послуг (Кя.юр.п.)	$K_{я.юр.п.} = \frac{С_{суд}}{С_{суд}}$	1	Свиг – судові справи, виграні в суді, од. Сзиг – загальна кількість судових позовів підприємства, од.
Коефіцієнт юридичного менеджменту (Кюр.м.)	$K_{юр.м.} = \frac{\Pi_{оп}}{\Pi_{оп}}$	1	Попл – дохід від відшкодованих штрафних санкцій, тис. грн; Пнар – дохід від нарахованих штрафних санкцій підприємству, тис. грн

Для оцінки рівня правової безпеки розраховують коефіцієнт співвідношення втрат підприємства внаслідок порушення трудових норм до загального розміру відвернених юридичною службою втрат. Якщо втрат немає, то підприємство характеризується абсолютною правовою безпекою.

Якщо втрати становлять:

- а) 25-50% – нестабільний стан;
- б) 50-75% – критичний стан;
- в) 75-100% – катастрофічний стан.

Інформаційна складова полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства.

Відповідні служби підприємства виконують певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки.

До таких функцій належать:

- 1) збирання всіх видів інформації, що стосується діяльності того чи того суб'єкта господарювання;
- 2) аналіз одержуваної інформації з обов'язковим дотриманням загальноприйнятих принципів і методів;
- 3) прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних і політичних процесів;
- 4) оцінка рівня економічної безпеки за всіма складовими та в цілому, розроблення рекомендацій для підвищення цього рівня на конкретному суб'єкті господарювання;
- 5) інші види діяльності з розроблення інформаційної складової економічної безпеки.

На підприємство постійно надходять потоки інформації, що розрізняються за джерелами їх формування. Заведено виокремлювати:

- а) відкрити офіційну інформацію;
- б) вірогідну нетаємну інформацію, одержану через неформальні контакти працівників фірми з носіями такої інформації.

Дослідження показують, що 90-95% усієї потрібної інформації можна отримати легально, вивчаючи виступи працівників підприємства на конференціях, семінарах, відкриті публікації підприємства і його окремих працівників, експонати різних виставок, ярмарків, презентацій, дані товарних і фондових бірж, оголошення про вакансії, конкурси на заміщення посади тощо.

Тому керівник підприємства повинен запровадити правові норми захисту секретів, а також систему контролю за збереженням комерційної таємниці.